

МИТЕЦЬ І НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

МЕБЛІ В УКРАЇНСЬКОМУ СТИЛІ АМВРОСІЯ ЖДАХИ

Зростання національної самосвідомості, притаманне суспільному життю в Україні, наприкінці XIX — на початку XX ст. знайшло своє відображення в різних явищах культурного та мистецького життя. Одним з найяскравіших проявів цього стало створення українського національного стилю. Започаткований в архітектурі, він охоплює і оформлення інтер'єру, і декоративно-прикладне мистецтво, що застосовувалося для виготовлення і декорування предметів інтер'єру. Інтер'єр міського житла в національному стилі вміщував як оригінальні речі українського селянського побуту, так і спеціально спроектовані інтер'єрні в українському стилі, що створюють цілісний національний інтер'єр. Цьому надавалося особливого значення, оскільки житловий інтер'єр — середовище, де формується людина, і дуже важливо, щоб вона зростала в оточенні предметів народного мистецтва, просторі, просякненому національною естетикою¹, але, разом з тим, це повинно бути сучасне житло, а не відтворена пам'ятка старовини. До проектування меблів та вжиткових предметів у національному стилі, розробок орнаментів зверталось багато українських художників того часу: В. Кричевський, Г. Нарбут, А. Ждаха, В. Черченко, С. Кульчицька, М. Жук, Н. Самокиш, І. Левинський, О. Лушпинський, С. Васильківський, С. Сластіон та ін.² Однією з винятково цікавих робіт є проект міських меблів та інтер'єру в українському стилі, створений А. Ждахою.

Український художник Амвросій Ждаха (1856—1927) відомий як автор двох серій листівок з ілюстраціями до українських народних пісень, що вийшли в Києві у видавництві «Час», а також до літературних творів українських письменників: П. Куліша, М. Комара, Є. Гребінки. Незакінченою лишилася робота над малюнками до «Кобзаря» Т. Шевченка. Протягом усього життя А. Ждаха захоплювався українським народним декоративним мистецтвом, збирав, замальовував зразки в різних регіонах України, зокрема писанки, вишивки, одяг. Разом з О. Сластіоном він брав участь в упорядкуванні серії альбомів «Українська народна творчість», що їх видавав Полтавський Кустарний Склад з 1912 р. Очевидно, для А. Ждахи це захоплення було не даниною часові та моді, а мало коріння в його дитинстві й було пов'язано з вихованням у сім'ї. Батько його Андрій був родом із задунайських козаків, і пошана до козацької старовини культивувалася в родині, де батьки розмовляли українською мовою, знаючи ще й болгарську, румунську, російську. Вони носили український вишитий одяг, співали українські народні пісні та думи, батько грав на гітарі та бандурі. В інтер'єрі їх житла були дві парсуни «Козак Мамай» XVIII ст., килими, верети, рушники. Батько захоплювався різьбою по дереву і сам оздобив мисник, скриню, ніжки стола, стільці, мати мала колекцію розписних керамічних мисок та іншої кераміки³.

Зростаючи в такому оточенні, присвятивши своє життя малюванню та вивченню українського народного мистецтва, А. Ждаха якоюсь мірою акумулював у собі досвід народного творення, що яскраво відбилася на його творчому доробку. Серед неопублікованої спадщини художника особливу

увагу привертає альбом малюнків «Мебель в українському стилі»⁴, підготовлений до друку в 1919 р. Він явився результатом багаторічної попередньої роботи. Альбом складається з дев'яти таблиць (далі скорочено — Т.), на восьми з яких представлені меблі, а на дев'ятій — ескіз чайного прибору та десертної тарілки. На таблицях меблі (всього близько 50 предметів) розміщені переважно за функціональним призначенням приміщень, в яких вони мали знаходитися. Меблі для їдальні (Т. 2), спальні — (Т. 3), кабінету (Т. 4, 7), вітальні (Т. 5). На Т. 6 представлений цілісний інтер'єр їдальні, який становить собою спробу компонування пропонованих предметів у меблювання в єдине житлове середовище кімнати.

Характерно, що в тому ж стилі в інтер'єрі виконані й оздоблені стелі із сволоком, розписні стіни, дерев'яна підлога, різьблені двері й вікна трапецієвидної форми, кахляна піч. Крім того, в інтер'єр вводяться відповідні картини: український краєвид з хатками, тополями й вітряком та парсуна «Козак Мамай», декоративні тканини, рушники, кераміка. Як відомо, в міських житлах саме їдальні найчастіше оформляли в національному стилі. Наприклад, повністю в українському стилі була влаштована їдальня в домі київського видавця В. С. Кульженка. Таким чином, автор бачив застосування для своїх меблів, а отже, і для українського стилю, в усіх приміщеннях тогочасного помешкання, і парадних кімнатах, і внутрішніх. Він вводить в альбом майже всі різновиди меблів, що побутували на той час: для сидіння і снання — стільці, фотелі, дивани, ліжка, лави; для зберігання речей і посуду — буфети, шафи, шифоньєрки, скрині, полички й етажерки; різноманітні столи — письмові, обідні, чайні; інші предмети вмеблювання — ширма, туалетне дзеркало, підставка для нот, вішалка. За основу для своїх розробок А. Ждаха брав як суто народні, сільські за типом меблі (лави, скрині, жердки), так і сучасні міські. Застосування сільських типів меблів художник передбачає для передпокою та їдальні, а в більшості інших приміщень домінують міські за конструктивними і функціональними особливостями.

Українського колориту їм надає здебільшого декоративне оздоблення поверхні та, інколи, декоративні деталі конструкцій. А. Ждаха дуже любить і часто використовує ордерні архітектурні деталі, притаманні сучасним йому типовим міським меблям періоду еkleктики — карнизи, фронти й акротерії, колонки, напівколонки й пілястри, верхівки й підвіси. Спосіб їх поєднання свідчить, що автор не архітектор і не мебляр, оскільки окремі ордерні деталі виробу часто належать до різних стилів. До того ж, вони нерідко застосовуються в предметах, що в цілому мають модерні обриси та пропорції, або оздоблені геометричною різьбою з типово народними мотивами. Так, наприклад, у шифоньєрці (Т. 5, р. 3) бічні напівколонки в нижньому та верхньому ярусі — відповідно кручені та з канелюрами, а центральні пілястри прикрашені поздовжньою рельєфною хвилястою лінією; бордюри пророблені плоскою геометричною різьбою, фільонки нижніх дверцят доповнені середньовічними металевими накладками, а на фільонці відкидної кришки — монохромне зображення козака на коні із списом. До цієї ж шифоньєрки пропонується інший варіант фільонки, поліхромної з павичами і соняшником — візантійський мотив, виконаний в казково-модерному стилі. Все це завершує високий фігурний фронтон із стилізованою чи то пальметою, чи то квіткою в центрі. В книжковій шафі (Т. 7) співіснують різностильові напівколонки в різних поясах, різьблені орнаменти з рослинними завитками та суто геометричні. Крім того, в середньому поясі замість рустованих вставок, якими орнаментовано верхній та нижній пояси, виконані плоскорельєфні «зірки». У підвісній етажерці (Т. 3) стійки нижнього ярусу пророблені в той спосіб, в який різьбили стовпчики ганків в українських хатах, а у верхньому — кручені ренесансні колонки. Завершення стійок зверху і знизу було зроблено у вигляді предметів. Але не дивлячись на деяку довільність у справі проектування, загальний вигляд меблів дуже мальовничий і ошатний, насамперед завдяки багатому декору.

У декоративному оздобленні поверхні найяскравіше проявились професійні навички, хист і фантазія автора. Для декорування художник застосовує техніку, притаманну народному мистецтву. Це і розпис, і різні

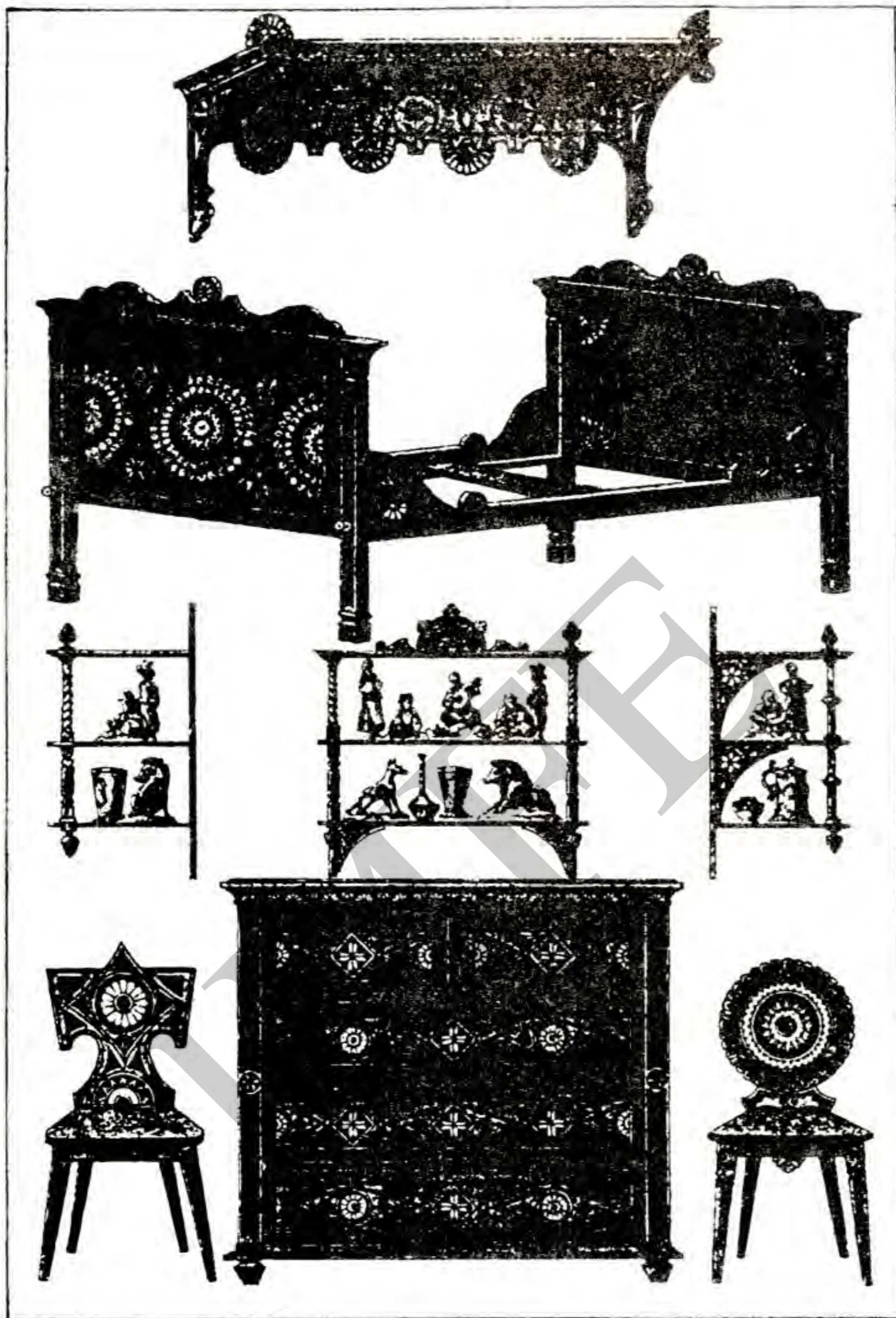
Український стиль

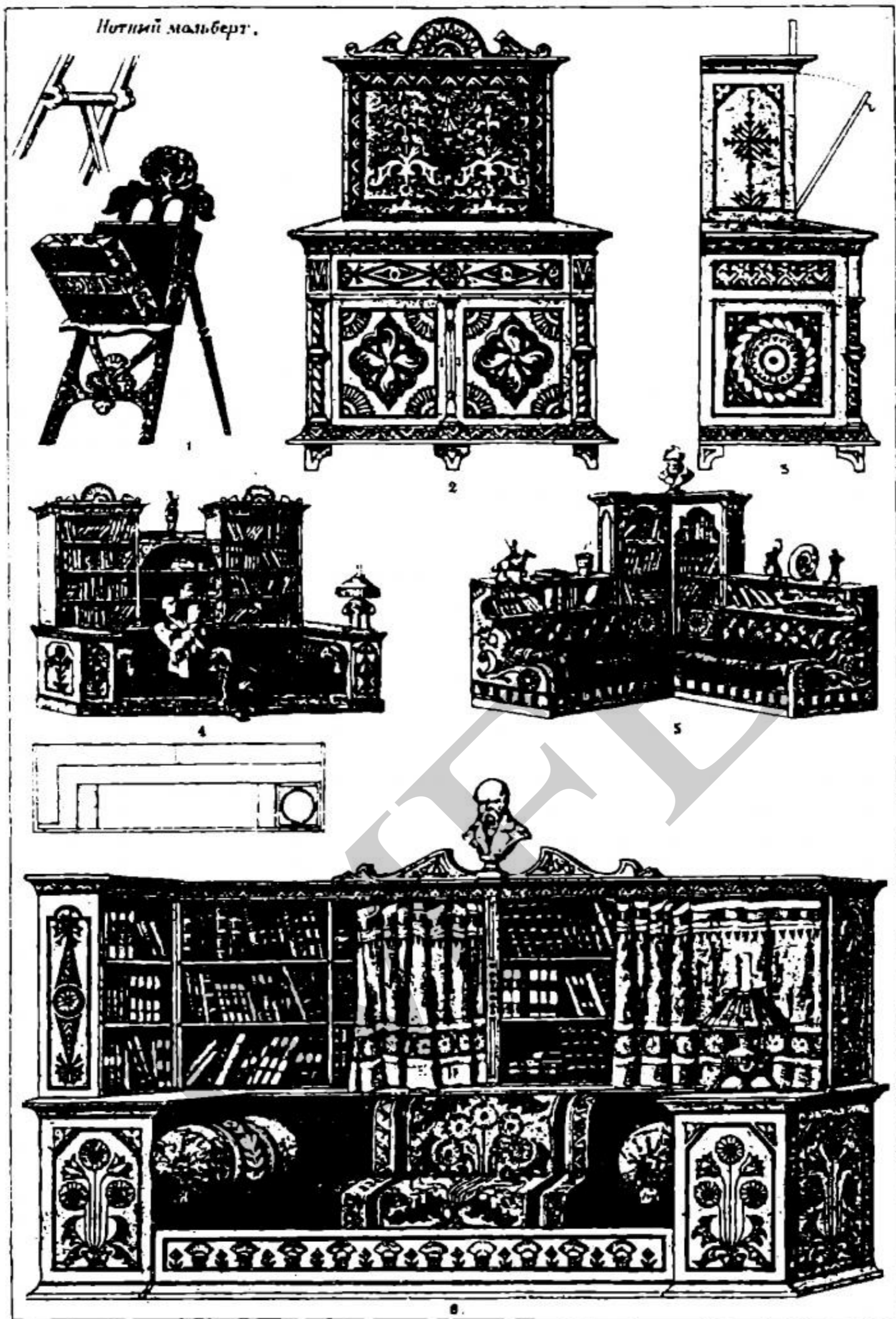
види різьблення. Різноманітними є орнаментальні та живописні мотиви, рослинні, геометричні, сюжетні, в тому числі зразки, зібрані самим художником у тих чи тих районах України. Часто він застосовує мотиви, перенесені в дереворізьбу з інших видів мистецтва: вишивки, писанкарства, кераміки. В деяких випадках різьба просто імітує вишивку хрестиком. Аналогічний прийом використовувався в різьбленнях школи Дорна-Ватра в Південній Буковині. Помітно, що художник намагається застосувати весь свій доробок і досвід збирача й знавця народного мистецтва. Яскравим прикладом цього є дві скрині, аналогічні за формою і конструкцією, але відмінні за декором (Т. 1). Одна з них — різьблена, друга — розписна. Перша стилізована під західну гуцульську чи бойківську народну

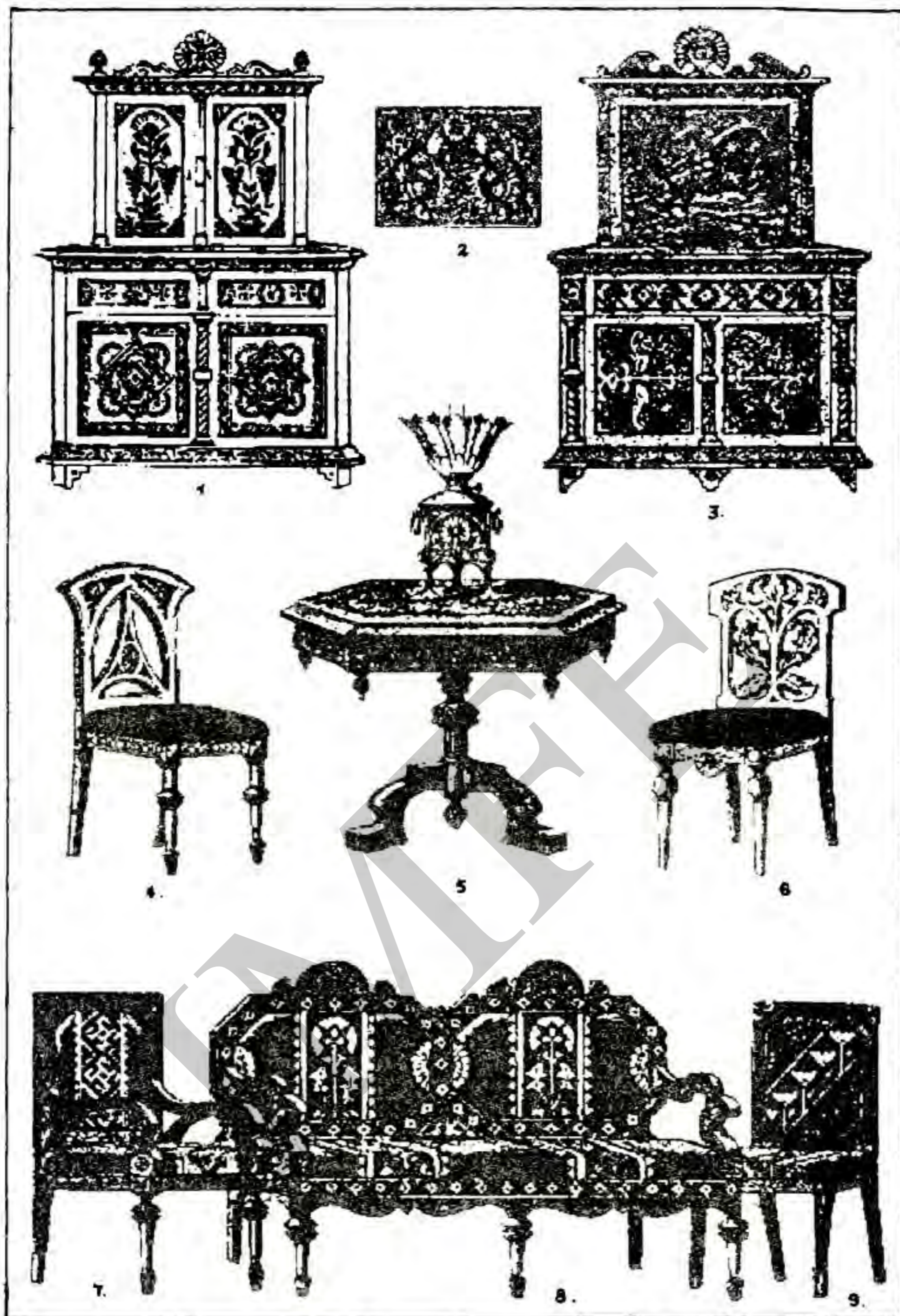
скриню, вона оздоблена в техніці плоскої різьби типовими мотивами — розетами в концентричних колах, обрамлених орнаментами, перенесеними з вишивки хрестиком. Друга скриня за технікою розпису, за мотивами та колоритом належить до традиційних весільних українських скринь⁵. На синьому тлі в круглих світлих медальйонах — квіткові вазони з рожевими і блакитними квітами. Мотив «вазон» або «гілка» взагалі улюблений в народному мистецтві — килимарстві, вишивках рушників тощо. Амвросій Ждаха також застосовує цей мотив досить часто в різних предметах меблювання, і як мотив розпису й різьблення дерев'яних частин, і як оздоблення оббивок. Звертає увагу, що автор виконує «вазони» з різними рослинами і в різних стилях, наче апробує цей народний мотив. Так, в зображенні «вазона» на скрині, так само як і на ширмі (Т. 8), помітні ба-

рокові впливи. «Гілка», що прикрашає спинку стільця (Т. 2), прямо перенесена із закопанського стилю. «Вазони» з соняшниками на дерев'яних частинах та оббивці дивану (Т. 4) виконані в стилі модерн. Цікаві народностильові «вазони» представлені на фільонках дверцят шаф і буфетів (Т. 2, 5, 6), пічних кахлях (Т. 6). Розписаній скрині (Т. 1) за прикрасу служать також декоративні металеві накладки. Декоративними металевими накладками А. Ждаха наділяє також шифоньєрки (Т. 4, р. 2; Т. 5, р. 2), буфет (Т. 6). У цих випадках він чи то безпосередньо стилізує західноєвропейське середньовіччя, чи запозичує їх як розповсюджений декоративний елемент стилю модерн. А. Ждаха пропонує два дивани (Т. 1) — різьблений та розписний. Так само як і скрині, вони стилізовані під західно- та східноукраїнське народне мистецтво. На спинці розписаного

дивану — два медальйони з «квітковими гілками», прорізні локітники дивану утворюють теж характерний квітковий мотив (трансформований в народному стилі мотив аруму). Локітники другого дивану, прикрашеного різьбленням, виконані у вигляді кінських голів. Цей мотив був поширений в народному мистецтві й побуті, очевидно, ще з тих часів, коли кінській голові надавали певного сакрального змісту, значення оберега⁶. У вигляді «коника» виконана жердка на рушник (Т. 2), інша з тієї ж таблиці — «півника». А. Ждаха досить часто вдається до поширених і значимих народній свідомості мотивів: виноградної лози, мальви й особливо соняшника, що типові для українського краєвиду. Мотив соняшника, який здавна використовується в українському мистецтві та є одним з улюблених у модерні, А. Ждаха художньо переосмислює, інтерпретуючи його як символ, як узагальнений образ рідної землі. Соняшникові фризи прикрашають стіни ідальні (Т. 6), соняшники зображені на нижній час-

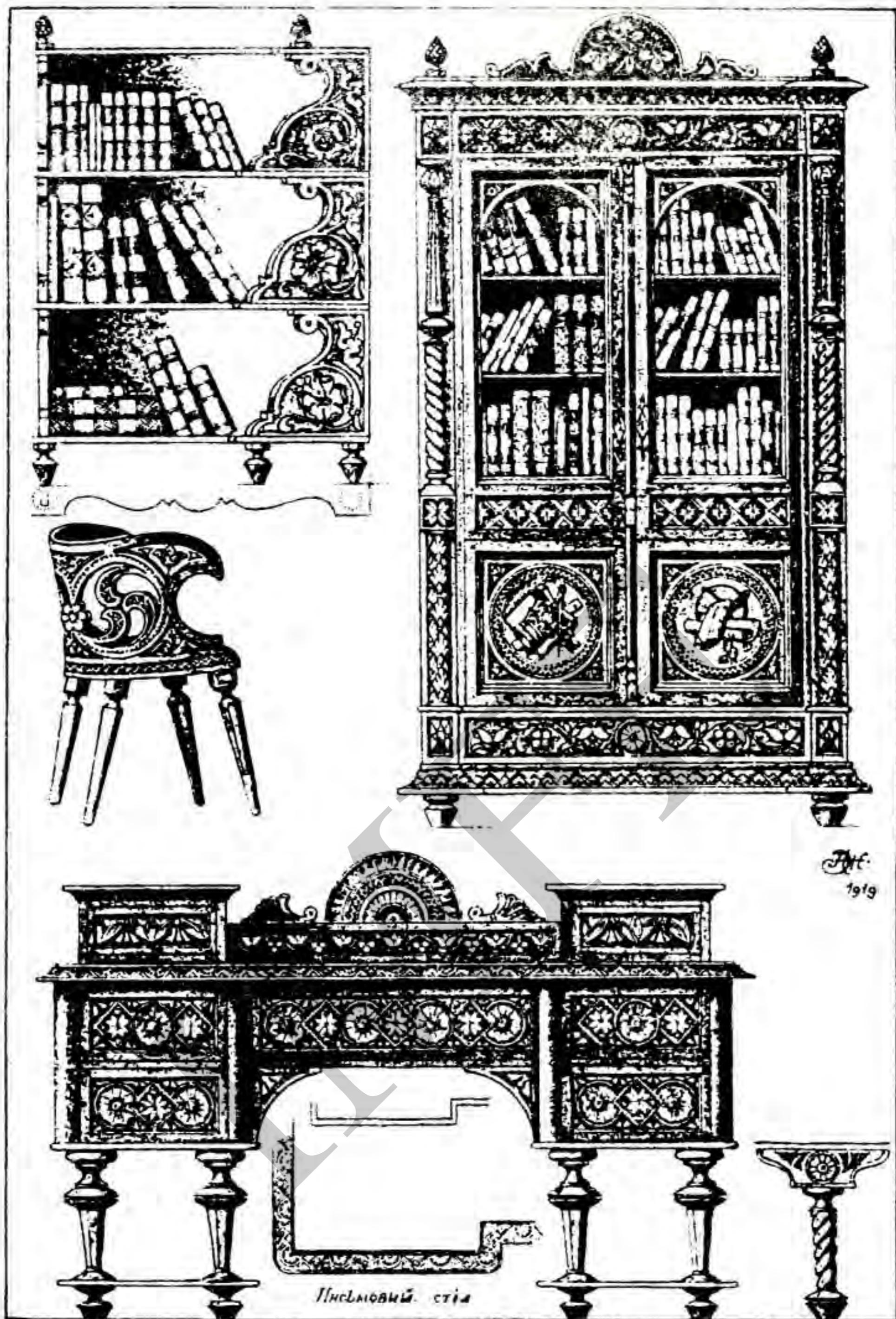
тині ширми (Т. 8), а в стилі модерн — на дерев'яних частинах та оббивці дивану (Т. 4).

Художник звертається і до таких відомих давніх і традиційних українських образів, як козак із списом на коні та козак Мамай. Фігурка козака-вершника присутня серед дрібничок на спинці дивану (Т. 4), цей же образ використано на фільонці шифоньєрки (Т. 5). Типову парсуну «Козак Мамай», прикрашену рушниками, автор поміщає в ідальні (Т. 6). Подібні зображення зустрічались у стінних розписах та на дверях старовинних будинків⁷. Художник трактує їх як символічне уособлення героїчного минулого України. Цікаво навести думку К. Шероцького стосовно трансформації образу козака Мамає часів героїчної боротьби козаків з турками і татарами в образ сліпого співця-жебрака в новий час, коли

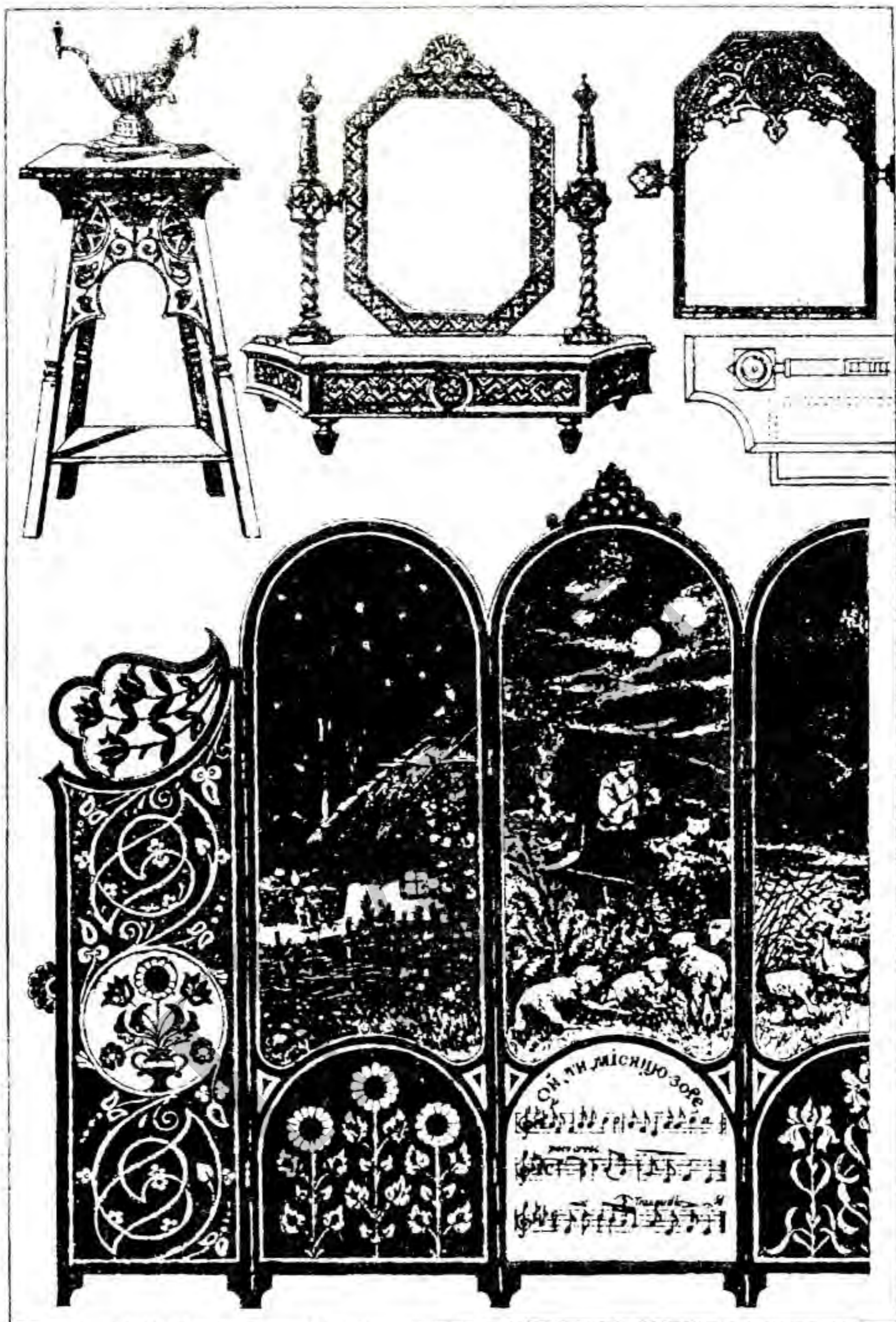

Україна підпала під гніт Російської імперії⁸. Важко сказати, чи поділяв художник цю ідею, однак серед керамічних статуєток, що служать наповненням підвісної етажерки (Т. 3), автор ставить поряд фігурки козака з бандурою і сліпого лірника з поводитирем. Тут же бачимо фігурки української молодиці й дівчини в українському вбранні й віночку. На полчках також розміщені фігурки тварин і посудини, серед яких металева братина. Очевидно, посуд, дрібнички, світильники та інші предмети, якими А. Ждаха доповнював свої меблі та вводив в інтер'єр, були взяті з реального сучасного йому оточення, але підібрані згідно загального задуму автора. На столі (Т. 5) та диванах (Т. 4) розміщені нафтові лампи в декаданському стилі. В модерні спроектовані меблі для вітальні (Т. 5, р. 4—9). Художник взагалі нерідко використовує стиль модерн, причому і декаданську, і раціональну його течію.

В розробках також відчувається вплив Сходу. Східний посуд виступає як начиння і прикраси буфету, східними є і мотиви його різьбленого оздоблення (Т. 2). Також А. Ждаха пропонує турецькі дивани з валиками, прикрашеними китицями (Т. 4). Можливо, що частково ці східні елементи взяті А. Ждахою безпосередньо з південноукраїнського народного мистецтва, що зазнало східних впливів. Крім того, очевидно, зіграла роль і мода на східні речі (як привізні, так і стилізовані), що поверталась кілька разів протягом другої половини ХІХ ст. Так, наприклад, турецькі дивани було прийнято мати в кабінетах, що нерідко оформлялись у східному стилі. Втім дивани, спроектовані А. Ждахою, становлять собою так звані комбіновані меблі, що стали популярними на початку ХХ ст. в руслі раціонального модерну та конструктивізму. В розробках меблів автор використовує елементи з багатьох різних стилів: візантійськими орнаментальними мотивами оздоблена оббивка крісла (Т. 5, р. 7), ковдра на лаві (Т. 6), асирійський лотосовий фриз імітується декоративним різьбленим

фронтоном буфету (Т. 2), ваза на столі та посуд у буфеті (Т. 6) виконані в античних формах. Помітно, що художник експериментував стилі, визначав для самого себе основні та допоміжні критерії українського стилю. Мабуть, деякі готичні, ренесансні та класицистичні елементи, особливо в конструктивних та оздоблювальних деталях, були привнесені чисто механічно, як запозичення з типових міських меблів, поширених наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. А елементи простонародні українські з різних регіонів України, візантійські, турецькі, а також модерні поєднувались художником на основі комплексу особистих асоціацій, баченого чи уявного, що в свідомості пов'язувалося з українським мистецтвом та світоглядом взагалі. Вводячи та комбінуючи ці елементи, А. Ждаха створює яскравий, життєрадісний і мальовничий стиль, цілісності якому, крім загальної кон-

цепції автора, надають і характерні деталі, спільні для більшості предметів. Такими є, наприклад, різноманітні фронтони у вигляді розеток, напіврозеток, пальмет, квіткових букетів, якими автор завершує не тільки шафи й буфети, а й спинки стільців, диванів, ліжка і навіть прилаштовує до письмового столу. Це ж стосується й орнаментальних мотивів. Майже всі шухляди в меблях прикрашаються одним орнаментальним елементом, що лише трохи видозмінюється. Це ромб із вписаним колом чи розетою та рослинними елементами як завершенням гострих кутів. Подібний мотив зустрічається в античному мистецтві, ренесансі та ампірі.

Увагу привертає оформлення ширми (Т. 8). На трьох стулках зображені сюжети, що становлять ілюстрацію до української народної пісні «Ой, ти, місяцю-зоре». На центральній під малюнком приводяться ноти

пісні. В такому стилі були виконані А. Ждахою ілюстрації до українських пісень на поштових листівках. Так само оздоблені десертна тарілка з малюнком та нотами до пісні «Ой, знати, знати, хто кого любе» і чайний прибор, розписаний на тему пісні «Ой, послала мене мати зелене жито жати» (Т. 9).

На книжковій шафі, комбінованій з кутовим диваном (Т. 4, р. 6), в центрі розірваного фігурного фронтона встановлено бюст Т. Г. Шевченка. В оселях представників української національно свідомої інтелігенції був присутній образ Великого Кобзаря, як національний символ, що свідчив про погляди господаря. Це могла бути літографія, живописний чи вишитий портрет, барельєф чи бюст. Отже, цілком закономірно, що А. Ждаха вводить в інтер'єр цей образ.

З вищезазначеного можна дійти висновків, що пошуки українського стилю велись художником у кількох різних напрямках. По-перше, це ідеалізація періодів, значимих для історії України, — давньоруського, козацьких часів і, відповідно, розробка мотивів візантійських та XVII—XVIII ст. По-друге, стилізація інших стилів, що мали вплив на українське мистецтво, наприклад Сходу, мотиви якого органічно влилися особливо в південно- та західноукраїнське декоративно-прикладне. В ряді розробок А. Ждаха акцентував риси саме того чи того етнографічного регіону України. По-третє, художник свої пошуки українського стилю, як і більшість митців того часу, пов'язував із стилем модерн. Принципи модерну не тільки цілком дозволяли використання національних конструктивних особливостей і оздоблювальних мотивів у найсучасніших меблях, але, власне, ініціювали виникнення цілої течії так званого національного романтизму в багатьох країнах. А. Ждаха стилізував і типи меблів з їх конструктивними особливостями, і техніку виготовлення та оздоблення, і мотиви декорування, що за вищезазначеними критеріями можна було б віднести до українського стилю. Разом з тим Амвросій Ждаха часто вдається в своїх розробках до, так би мовити, варіацій на українські теми. Він застосовує як оздоблення або картини з українського життя, або вводить у стиль мотиви та образи, не стільки навіть характерні для українського мистецтва, скільки символічні з погляду автора для української історії та сучасності, художньо переосмислені й переопрацьовані. Однією з особливостей творчого стилю А. Ждахи є використання як декоративних елементів стилізованих зображень образів історичних осіб, видатних діячів української культури.

Історик мистецтва О. Новицький, аналізуючи спроби створення українського стилю, в 1913 р. писав, що художник перш за все «має знати свій народ, його минуле, погляди і смаки, засвоїти їх, і тоді, щоб він не створив — це буде твір справжнього українського мистецтва»⁹. Такий критерій оцінок українського стилю, на наш погляд, надто суб'єктивний, бо базується на деякій ідеалізації «народу», тобто селянства як єдиного знавця і хранителя національних традицій. Не можна не визнати, що цій вимозі Амвросій Ждаха відповідав повною мірою.

Оксана ВІЛЬШАНСЬКА

Київ

¹ Русское народное искусство на второй Всероссийской Кустарной выставке в Петрограде в 1913 г. — Петроград, 1914. — С.IV.

² *Тарнавський О.* 50 років боротьби за мистецтво // *Нотатки з мистецтва.* — 1968. — № 7. — С. 44; *Русское народное искусство...* — Пгд, 1914. — С. 74; *Нова Хата.* — Львів, 1925. — № 2. — С. 9; *Там же.* — № 6. — С. 4; *Ноза О.* Іван Левинський. — Львів, 1993. — С. 59, 64, 70.

³ *Кармазин-Каковський В.* Амвросій Ждаха — митець історичного малярства // *Нотатки з мистецтва.* — 1978. — № 18. — С. 27—28; *Забочень М. С.* Дослідник і пропагандист народного мистецтва А. А. Ждаха // *НТЕ.* — 1980. — № 5. — С. 100—102.

⁴ *Ждаха А.* Мебель в українському стилі // *ДНАББ.* — № 7423.

⁵ *Этнография восточных славян.* — М., 1987. — С. 470.

⁶ *Шульгина Л.* Коник. Прикраса на форму кінської голови та занепад її орнаментальної форми // *Матеріали до етнології й антропології.* — Львів, 1929. — С. 126.

⁷ *Шероцький К.* Очерки по истории декоративного искусства Украины. — К., 1914. — С. 22.

⁸ *Там же.* — С. 30.

⁹ *Новицкий А.* Еще о возрождении украинского архитектурного стиля // *Украинская жизнь.* — 1913. — № 9. — С. 45.